

rinin sayısı onu bulmuyordu. Buna karşın 1905-08 aralığında otuzdan fazla yüksek mektep, vilayetlerde yirmi altı dârümuallimîn, doksan iki idâdî, 406 erkek ve seksen kız rüştiye mektebi bulunageldi. Usûl-i cedit tarzı eğitim sunan devlet ibtidâî mekteplerinden erkeklere mahsus olanları 3414, kızlar için olanları 328 ve karışık olanları 4127 idi ki her üçünün toplamı 7900'e yaklaşıyordu. Her ne kadar söz konusu rakamlar imparatorluk içerisinde dengeli bir dağılım arzetseniyorsa da idâdî mektebi gibi oldukça masraflı bir yatırımın toplam 124 sancağın seksen altısında tesis edilmiş olması bizatihi dikkate değerdir. Öte yandan kız rüştiyelerinin sancakların ancak elli sekizinde varlık gösterebilmesi kızların ilkokul üstü eğitimine karşı yerel direncin boyutunu sergilemektedir. Bütün bu rakamların sadece devlet eliyle kurulan sivil okulları içerdiği ama gerek askerî mektepleri gerekse İstanbul, Selanik ve başka merkezlerde tesis edilen özel İslam okullarını ve sanayi mekteplerini kapsamadığı akıldaki tutulmalıdır. Tanzimat devrinde mektepler memur yetiştirmek gayesiyle açılırken II. Abdülhamid döneminde rüştiye ve idâdî müfredatına muhasebe, hukuk, ekonomi gibi dersler konarak veya sanayi mektepleri tesis edilmek suretiyle okumuş müslümanların iktisadî üretkenliğe ve piyasa rekabetine yönelmesi arzulanmıştır. Sultan II. Abdülhamid maarif yolunda atılan adımlardan iftihar duymuş ve kendisini söz konusu atılımlarla özdeşleştirmiştir. Bu bağlamda padişahın ismi "Hamidiye" biçimiyle çağında açılan pek çok mektep adına ilave edilmiş olarak görülmektedir. Aynı şekilde birçok resmî yazışmada, özellikle de salnamelerde, mektep ders kitaplarında, okul diplomalarında padişah namı sıklıkla "maarifperver, maarifvâye, terakkiperver, terakkivâye" gibi övücü sıfatlarla birlikte zikredilmiştir.

Neticede imparatorluk vilayetlerinde yaygınlaşan devlet eğitimi daha önce var olmayan yeni bir mektepli genç kuşağın yetişmesini beraberinde getirmiştir. Gerek bürokrasi gerekse ordu, hatta Yıldız Sarayı'nda istihdam edilen söz konusu kuşak mutlakîyet rejimine karşı siyasî muhalefetin sosyolojik tabanını teşkil etmiş ve nihayet 1908'de Jön Türk devrimini gerçekleştirmiştir. İlginçtir ki İttihat ve Terakkî Cemiyeti kadrolarını oluşturan bu mektepli subay ve memurlar arasından Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Celal Bayar gibi isimler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

Akın, Tutku. *The Ottoman Tribal School: Surveillance and the Students' Lives*. İstanbul 2021.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2013*. Ankara 2013.

Akpınar, Alişan. *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*. İstanbul 1997.

Alkan, Mehmet Ö. (haz.). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri: 1839-1924*. Tarihî İstatistikler Dizisi, C. VI, Ankara 2000.

Arsınoğlu, Yaşar. "Osmanlı Devleti'nde İslahhaneler (Sanayi Mektepleri)". *Asia Minor Studies*. 3/6 (2015), s. 1-21.

Ergin, Osman [Nuri]. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul 1977, III-IV, 935-1027.

Fortna, Benjamin. *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*. Oxford 2003.

Gençel, Özge. *Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928)*. Dr.T, Hacettepe Üniversitesi, 2021.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*. C. II, İstanbul 2010.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara 1988.

Kurt, Songül Keçeci. "Osmanlı Devleti'nde Türklerin Açtığı Özel Mektepler". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9/19 (2012), 105-123.

Öztürk, Cemil. *Dünden Bugüne Türkiye'de Öğretmen Yetiştiren Kurumlar*. İstanbul 1998.

Rogan, Eugene L. "Aşiret Mektebi: Abdülhamid II's School for Tribes". *International Journal of Middle East Studies*. 28/1 (1996), s. 83-107.

Somel, Selçuk Akşin. *Das Grundschulwesen in den Provinzen des Osmanischen Reiches während der Herrschaftsperiode Abdülhamid II (1876-1908)*. Egelsbach 1993.

a.mlf. "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi". *Kebîkeç*. 10 (2000), s. 223-238.

a.mlf. *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslâmlaşma Otokrasi ve Disiplin*. çev. O. Yener. İstanbul 2010.

Yıldırım, Mehmet Ali. "Abdülhamid Devrinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri". *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: 20-21 Şubat 2014, Selanik, Bildiriler*. Ankara 2014, II, 217-234.

◆ Selçuk Akşin SOMEL

ABDÜLKADİR GEYLÂNÎ

(1078-1166)

Kadirîye yolunun kurucusu, âlim, sufi.

İran'da Hazar denizinin güneybatısında bulunan Gılân (Geylân) şehrinde doğdu. Soyu baba tarafından Hz. Hasan'a, anne tarafından Hz. Hüseyin'e ulaştığı için "seyyit ve şerif" unvanına sahiptir. Babası Ebû Sâlih Mûsâ'yı küçük yaşta kaybeden Abdülkadir, annesi Ümmülhayr Fâtıma'nın yanında ve

Abdülkadir Geylânî'nin Türbesi (XX. yüzyıl başları, Bağdat)

dedesinin himayesinde büyüdü. İlk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra tahsiline, on sekiz yaşında gittiği Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nde devam etti; dinî ilimlerden kıraat, hadis, fıkıh ve belagatta derinleşti. Bu sırada Bağdat mutasavvıflarıyla yakın dostluklar kurdu ve tasavvuf yoluna girdi. Tasavvuf eğitimini aynı zamanda bir fakih olan Ebû Sa'd Mübârek Muharrimî'nin (ö. 1119) rehberliğinde tamamlayarak icazet aldı. Onun Bağdat'ta Vefâiye tarikatının kurucusu Ebü'l-Vefâ Bağdâdî ile de görüştüğü, Ebü'l-Vefâ'nın kendisinin manevi tasarrufunun kıyamete kadar devam edeceğine işaret ettiği nakledilir.

Mücadele ve riyâzet hayatının yirmi beş yıl gibi uzun bir dönemi kapsadığı belirtilmektedir. Ancak bu dönemde halktan tamamen uzaklaşmamış, Bâbülc'edeki medresede ömrünün sonuna kadar müderrislik ve mürşitlik vasıflarıyla eğitim ve irşat faaliyetini birlikte sürdürmüştür. Medreseyi, yanına yaptırdığı ribatla (tekke) birlikte kullanan Geylânî, cuma sabahları ve çarşamba akşamları tefsir, hadis, fıkıh gibi ilim dallarında dersler vermiş, 1127 yılından itibaren pazar sabahları da halka vaaz vermeye ve nasihat etmeye başlamıştır. Zamanla vaazına gelenlerin sayısı artmış, medrese yetersiz kalarak genişletilmek zorunda kalınmıştır.

Öğretisinde öne çıkan değerlerden biri tevazu diğeri cömertliktir. İhtiyaç sahipleri için düzenlediği sofralarda onlarla beraber yemek yemesi, "Allah'ın kullarını ayırım yapmadan" ikramda bulunması sık sık hatırlattığı "Cömert kimse yalnız yemek yemez" ifadesi, bu değerlerin hayata nasıl yansımaları gerektiğine dair davranışlar olarak dikkati çekmiştir.

Vaazlarında özellikle Hakk'a teslimiyet, kadere rıza, tevekkül ve sabır gibi konuları âyet ve hadislerle destekleyerek açıklamakta, aynı zamanda tasavvufî inceliklere de temas etmekteydi. Bu kavramları, onun öğretisinde öne çıkan diğer değerler

olarak da görmek mümkündür. O dönemde kader konusunda kulun iradesini yok sayan Cebriye ile kaderi inkâr eden Kaderiye'nin ortaya attığı görüşlerden dolayı gelen sorulara cevaben Geylânî, bu konunun sadece akılla çözülemeyeceğini, kalbin de devreye sokularak kullukta manevi bir boyutun kazanılması gerektiğini vurgulamıştır.

Geylânî'yi dinlemeye gelenler arasında halkın yanı sıra ilmiyeden kimseler de bulunmakta, zaman zaman kendisine birtakım fikhî meseleleri sormaktaydılar. Bu âlimlerden bazılarının ders halkalarına da katıldığı nakledilir.

Meclisine zamanın sultan ve vezirleri de gelmekte, sohbet ve nasihatlerini dinlemekteydi.

Ömrü boyunca iki defa hac yapmıştır. Son dönem mutasavvıflarından Hüseyin Vassâf (ö. 1929) Geylânî'nin Mekke'de iken halvete girdikleri bir çilehanesi, Medine'de de Hz. Peygamber'in kabri civarında hatırasını temsil eden bir makamı olduğunu belirtmekte ve hacılar tarafından buranın ziyaret edildiğini bizzat müşahade ettiğini kaydetmektedir.

Abdülkadir Geylânî hicrî takvime göre doksan yaşında iken 1166 yılında Bağdat'ta vefat etti. Defnedildiği yer olan medrese revakının girişi zamanla medrese, ribat, cami ve türbe ile birlikte bir külliye haline dönüştü ve önemli ziyaret merkezlerinden biri haline geldi. Bu külliye ilk olarak 1258 yılında Moğollar'ın, hilafet merkezi Bağdat'ı işgali sırasında diğer binalar gibi yerle bir edilmiş, işgal geçtikten sonra yeniden inşa edilmiştir. Külliyenin Safevîler döneminde de 1509 ve 1623'te en az iki defa tahrip edildiği bilinmektedir. İlkinde Osmanlı Sultanı Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534 yılında Bağdat'ı fethi ile, ikincisinde ise Sultan IV. Murad'ın 1638'deki fethinin ardından onarılmıştır. Osmanlı sultanlarının bu külliye ile daha sonra da yakından ilgilendikleri bilinmektedir.

Abdülkadir Geylânî'nin "seyyit ve şerif" unvanlarının yanı sıra daha başka "dini diriltiren" anlamında *muhyiddin*, ihtiyaç sahiplerine maddi ve manevi yardımlarından dolayı *gavs-ı âzam*, veliliğin en yüksek mertebesine çıktığı kabul edildiği için *kutbül-aktâb* gibi unvanları da vardı.

Abdülkadir Geylânî'ye nispet edilen birçok eser olmakla birlikte onun telif ettiği kesin olarak bilinen tek eseri *el-Gunye li-Tâlibî'l-Tarîki'l-Hak*'tır. Bazı kaynaklarda *el-Gunye fi't-Tasavvuf* adıyla da kaydedilen bu Arapça eseri, talebelerinin isteği üzerine kaleme almıştır. Fıkıh, akait ve tasavvuf konularını âyet ve hadislerle destekleyerek sade bir üslupla ele alan bu eser beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm na-

maz, oruç, zekât, hac, nikâh gibi fıkıh konularını; yeme içme, giyinme, yolculuk gibi adap konularını içermektedir. İkinci bölüm iman, kaza-kader, bû-yük günah işleyenlerin durumu gibi akait konularından oluşmaktadır. Bu bölümde ayrıca Şîa, Mûtezile, Cehmiye ve Mürctie gibi fırkalar eleştirilmekte, Ehl-i sünnet'in özellikleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm birtakım vaazlara ve nasihatlere ayrılmış, bazı âyetlerin işârî yorumlarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde bazı fıkıh konularıyla birlikte nafîle ibadetlerin faziletleri, günlük virdler ve dualar ele alınmıştır. Son bölüm ise tasavvufî konulara ayrılmıştır. Şeyh ve müritte olması gereken özelliklerle tasavvuf eğitimi sırasında şeyh-mürit ilişkileri üzerinde durulmuş, sufi, mürit, murat, mücadele, ilham, sema, uzlet, tevekkül, sabır, rıza, vera, sıdk gibi kavramlar açıklanmıştır.

Geylânî'ye nispet edilen eserlerden *Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzü'r-Rahmânî*; *Cilâü'l-Hâtır fî Kelâmî Şeyh Abdülkadir ile Fütûhu'l-Gayb* onun muhtelif zamanlardaki vaazları ve sohbetleri derlenerek oluşturulmuştur. *Fütûhu'l-Gayb*'ın sonunda Geylânî'nin çocuklarına öğütleri, hastalığı ve ölümüyle ilgili bilgiler de yer almıştır. Tasavvufun genel konularının halkın anlayacağı şekilde açık bir üslupla anlatıldığı bu esere, Takıyyüddin İbn Teymiyye tarafından *Şerhu Kelimât min Fütûhi'l-Gayb* adıyla bir şerh yazılmıştır. Birçok sufiye ve tasavvufî konuya muhalefeti ile bilinen İbn Teymiyye'nin bu eserinde, Abdülkadir Geylânî'den saygıyla söz etmesi ve fikirleriyle uyum içinde bir tavır sergilemesi ikisinin de Hanbelî mezhebine mensup oluşuyla açıklanmıştır. Bu eserlerden başka Geylânî'nin mektupları ve dağınık olarak bulunan bir kısım şiirleri de bir araya getirilerek yayımlanmıştır. Şiirlerinde Muhyî mahlasını kullandığı görülmektedir. Eserleri değişik dillerle birlikte Türkçe'ye de çevrilmiştir. Öte yandan Geylânî'ye nispet edilen muhtelif isimlerle derlenmiş evrâd ve hizipler de vardır.

Geylânî'nin eserlerinin en temel özelliklerinden birinin, sade ve herkes tarafından anlaşılabilir bir üslup taşıması olduğu ifade edilir. Bu yönünün yanında, tema olarak hüznölendiren ve ürperten konuları tercih etmesi, konuşmalarında dua ve niyazların ağırlıklı yer tutması, bir taraftan cennet ile ümit vermesi, diğer taraftan şeytanın insanlara etki etme yollarını açıklaması gibi örnekler onun eğitim usulünün insanların duygularına hitap eden bir yaklaşımı esas aldığını göstermektedir.

Abdülkadir Geylânî ile birlikte Bağdat merkezli olarak İslam kültürünün en etkili tarikatlarından Kadiriye teşekkül etmiştir. Silsilesi Ebû Sa'd Mü-

bârek Muharrimî üzerinden Cüneyd-i Bağdâdî'ye, ondan da Hz. Ali'ye ulaşan tarikatın zikir şekli sesli ve hareketli (cehrî) olup, tevhit (lâ ilâhe illallah) ve lafza-yı celal (Allah) zikrinden ibarettir. Moğollar'ın Bağdat'ı işgalinden sonra Geylânî'nin torunları İslam dünyasının çeşitli bölgelerine giderek Kadiriye'nin yayılışını sağlamışlardır. Böylece İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biri haline gelen Kadiriye, elliye yakın koluyla birlikte başta Irak olmak üzere Ortadoğu, Afrika, Endülüs, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Endonezya, Hicaz, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Kafkasya, Orta Asya, Doğu Türkistan gibi bölgelerde yayılmıştır. Doğu Afrika'ya giren en eski tarikatında Kadiriye olduğu belirtilmektedir.

Kadiriye'yi Anadolu'ya XV. yüzyılda Abdülkadir Geylânî'nin soyundan Hüseyin Hamevî'den hilafet alan Eşrefoğlu Rûmî getirmiştir. İsmâil Rûmî (ö. 1617) tarafından kurulan Rûmiye ise Kadiriye'yi İstanbul'da ilk temsil eden koldur. Bu kol adına Tophane'de kurulan Kadiriye, zamanla Kadiriye'nin Osmanlı başşehirindeki asitanesi hüviyetini kazanmış, bu sebeple diğer Kadiri kollarına ait icazetnameler de burada görev yapan şeyhler tarafından onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülkadir Geylânî. *Fütûhu'l-Gayb: Âlemlerin Kapısı*. çev. İ. Aslan - D. Çakır. İstanbul 2010.
- a.mlf. *Risâleler*. haz. D. Gürer. İstanbul 2007.
- Aynî, Mehmed Ali. *İslâmın Büyük Velîsi Abdülkadir Geylânî=Les Grandes Figures de L'Orient Un Grand Saint de L'Islam Abd-Al-Kadir Guilânî*. Fransızca'dan çeviren T. Yücel. İstanbul 2016.
- Azamat, Nihat, "Kâdiriyye". *DİA*. 2001, XXIV, 131-136.
- Çakır, Adalet. *Mehmed Rifat Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye'sinde Abdülkâdir-i Geylânî ve Kâdiriyye*. I-II, İstanbul 2012.
- Dilâî, Muhammed. *Neticetü't-Tahkîk*. Tunus 1296.
- Geylânî, Muhammed Fâdıl. *Nehru'l-Kadiriyye*. çev. D. Gürer - S. A. Ceylânî. İstanbul 2010.
- Gürer, Dilaver. *Abdülkadir Geylânî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul 1999.
- Hüseyin Vassâf. *Hâtıra-i Hicâziye*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Ktp., Yazmalar, nr. 368.
- Şattanûfî, Ali b. Yûsuf. *Behcetü'l-Esrâr ve Ma'dinü'l-Envâr fî Menâkibi's-Sâdeti'l-Ahyâr mine'l-Meşâyihü'l-Ebrâr*. Kahire 1304.
- Tâzîfî, Muhammed b. Yahyâ. *Kalâidü'l-Cevâhir fî Menâkibi's-Şeyh Abdülkâdir*. Kahire 1303.
- Uluçam, Abdüsselam. "Abdülkâdir-i Geylânî Külliyesi". *DİA*. 1988, I, 239-240.
- Uludağ, Süleyman. "Abdülkâdir-i Geylânî". *DİA*. 1988, I, 234-239.
- Yamak, Mehmet Bilal. *Abdülkadir Geylânî'nin "el-Gunye li-Tâlibi Tarîki'l-hakk" İsimli Eserinde Tasavvufî Unsurlar*. YLT, İstanbul Üniversitesi, 2015.